

HUQUQIY JAVOBGARLIK: ASOSLARI, TURLARI VA BELGILARI**ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ: ОСНОВАНИЯ, ВИДЫ И ПРИЗНАКИ****LEGAL LIABILITY: GROUNDS, TYPES AND CHARACTERISTICS**

Muallif: Termiz davlat universiteti

Yuridik fakulteti talabasi

Normurodov Sunnatbek Oybekovich

Ilmiy rahbar: Termiz davlat universiteti

Yuridik fakulteti o'qituvchisi

Irnazarov Shuxrat Najmetdinovich

Annotatsiya

Ushbu maqola huquqiy javobgarlik institutiga bag'ishlangan. Maqolada huquqiy javobgarlikning tushunchasi, belgilari va uni boshqa ijtimoiy javobgarlik turlaridan farqlovchi xususiyatlar tahlil etiladi. Huquqiy javobgarlikning asoslari — ya'ni huquqbuzarlikning tarkibi va huquq normasi — alohida ko'rib chiqiladi. Javobgarlikning asosiy turlari: jinoyat, ma'muriy, fuqarolik, intizomiy va moddiy javobgarlik bir-biri bilan qiyosiy tarzda o'rganiladi. O'zbekiston Respublikasida huquqiy javobgarlik sohasidagi so'nggi islohotlar va 2024—2025 yillardagi statistik ko'rsatkichlar tahlil etiladi. Maqola ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Аннотация

Настоящая статья посвящена институту юридической ответственности. В ней анализируется понятие, признаки юридической ответственности и её отличия от иных видов социальной ответственности. Отдельно рассматриваются основания юридической ответственности — состав правонарушения и норма права. Основные виды ответственности — уголовная, административная, гражданская, дисциплинарная и материальная — изучаются в сравнительном аспекте. Анализируются последние реформы в сфере юридической ответственности в Республике Узбекистан и статистические показатели за 2024—2025 годы. Статья завершается научными выводами и практическими рекомендациями.

Abstract

This article is devoted to the institution of legal liability. It analyzes the concept, characteristics of legal liability and its distinctions from other forms of social responsibility. The grounds of legal liability — namely the composition of a legal

offense and the rule of law — are examined separately. The main types of liability — criminal, administrative, civil, disciplinary and material — are studied comparatively. Recent reforms in the field of legal liability in the Republic of Uzbekistan and statistical indicators for 2024—2025 are analyzed. The article concludes with scientific conclusions and practical recommendations.

Kalit soʻzlar: huquqiy javobgarlik; huquqbuzarlik; jinoyat javobgarligi; maʼmuriy javobgarlik; fuqarolik javobgarligi; sanksiya; javobgarlik asoslari; huquqiy tartibga solish.

Ключевые слова: юридическая ответственность; правонарушение; уголовная ответственность; административная ответственность; гражданская ответственность; санкция; основания ответственности; правовое регулирование.

Keywords: legal liability; legal offense; criminal liability; administrative liability; civil liability; sanction; grounds of liability; legal regulation.

KIRISH

Bir kuni tasavvur qiling: kimdir boshqasining mashinasini urib ketdi va toʻxtamay ketib qoldi. Bir kishi ish joyida oʻz vazifalarini bajarmasdan oylar oʻtkazdi. Yana biri davlat mulkini oʻziniki qilib oldi. Bu uch holat bir-biridan mutlaqo farqli — lekin ularning barchasida bitta ortiqcha savol tugʻiladi: «Bu odam javob beradimi?» Mana shu savol huquqiy javobgarlik institutining mohiyatida yotadi.

Huquqiy javobgarlik — bu huquqning eng qadimiy va eng muhim institutlaridan biri. U nafaqat jazolash vositasi, balki jamiyatni huquqbuzarlikdan himoya qiluvchi, tenglikni tiklashga xizmat qiluvchi va odamlarda qonunga hurmatni shakllantiruvchi mexanizmdir. Aynan shu sababli uni chuqur tushunish — nafaqat huquqshunolar, balki har bir fuqaro uchun zarur.

Oʻzbekiston Respublikasida soʻnggi yillarda huquqiy javobgarlik sohasida jiddiy islohotlar amalga oshirildi. 2021-yilda Jinoyat kodeksiga keng qamrovli oʻzgartirishlar kiritildi. 2022-yilda Maʼmuriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodeks yangilandi. 2024-yilga kelib probatsiya tizimi joriy etildi — bu jazolash falsafasida tubdan yangi yondashuv. Ushbu oʻzgarishlarni nazariy asoslar bilan birga oʻrganish maqolaning asosiy maqsadini tashkil etadi.

ASOSIY QISM

1. Huquqiy javobgarlik tushunchasi va uni boshqa javobgarlik turlaridan farqi

Javobgarlik — bu keng ijtimoiy tushuncha. Axloqiy javobgarlik, diniy javobgarlik, siyosiy javobgarlik — bularning barchasi mavjud. Lekin huquqiy javobgarlik ulardan aniq belgilari bilan ajralib turadi. Rossiyalik huquqshunos O.E. Leyst huquqiy javobgarlikni «davlat tomonidan majburlash yoʻli bilan amalga oshiriladigan, huquqbuzarlik sodir etgan shaxs uchun belgilangan salbiy oqibatlar»

sifatida ta'riflaydi (Leyst, 1995). Bu ta'rifda uchta kalit element bor: davlat majburlashi, huquqbuzarlik va salbiy oqibat.

Axloqiy javobgarlikdan farqi shundaki, u faqat jamiyat yoki vijdon oldidagi hisobdorlikni anglatadi — majburlash yo'q. Siyosiy javobgarlik esa saylovchilar yoki parlament oldidagi hisobdorlik bo'lib, uning mexanizmlari huquqiydan boshqacha. Huquqiy javobgarlikning o'ziga xosligi — u aniq tartibda, qonun asosida va majburiy kuch bilan amalga oshiriladi. Boshqacha aytganda, bu yerda «lozim» emas, «majbur» so'zi ishlaydi.

Huquqiy javobgarlikning asosiy belgilari quyidagilar: birinchidan, u huquqbuzarlik sodir etilganda vujudga keladi — sababsiz javobgarlik bo'lmaydi. Ikkinchidan, u davlat nomidan amalga oshiriladi — shaxsiy qasos emas. Uchinchidan, u aniq huquqiy normaga asoslanadi. To'rtinchidan, u shaxs uchun salbiy oqibatlar — jazo, to'lov, cheklash — bilan birga keladi. Beshinchidan, u maxsus protsessual tartibda amalga oshiriladi.

2. Huquqiy javobgarlikning asoslari: huquqbuzarlik tarkibi

Huquqiy javobgarlik uchun asos — bu huquqbuzarlik. Lekin huquqbuzarlik deganda nafaqat «biror narsa qilindi» emas, balki uning to'liq tarkibi tushuniladi. Huquqbuzarlik tarkibi to'rtta elementdan iborat: ob'ekt, ob'ektiv tomon, sub'ekt va sub'ektiv tomon. Ulardan biri bo'lmasa — huquqiy javobgarlik vujudga kelmaydi. Bu qoida muhim: odam noto'g'ri ish qilgan bo'lishi mumkin, lekin agar tarkib to'liq bo'lmasa, uni javobgarlikka tortib bo'lmaydi.

Ob'ekt — huquqbuzarlik qaysi huquqiy manfaat yoki munosabatga zarar yetkazgani. Masalan, jinoyatda bu — shaxs, mulk, jamoat tartibi bo'lishi mumkin. Ob'ektiv tomon — huquqbuzarlikning tashqi ko'rinishi: harakat yoki harakatsizlik, oqibat va ikkalasining orasidagi sababiy bog'liqlik. Sub'ekt — javobgarlikka tortiladigan shaxs. Odatda bu ma'lum yoshga yetgan va hisob-kitobga qodir shaxs. Sub'ektiv tomon — shaxsning aybiga oid psixologik munosabati: qasd (to'g'ridan-to'g'ri yoki egri) yoki ehtiyotsizlik. Ayb bo'lmasa — javobgarlik bo'lmaydi. Bu — zamonaviy huquqning asosiy tamoyillaridan biri.

3. Huquqiy javobgarlikning turlari: tasnif va taqqos

Huquqiy javobgarlik bir necha mezon asosida tasniflanadi. Huquq sohasiga qarab eng keng tarqalgan tasnif quyidagicha:

Jinoyat javobgarligi — eng og'ir tur. U faqat jinoyat sodir etilganda vujudga keladi va faqat sud tomonidan qo'llaniladi. Sanksiyalar: ozodlikdan mahrum qilish, jarima, muayyan huquqlardan mahrum etish. O'zbekistonda Jinoyat kodeksi 2021-yilda yangilangan tahririda insonparvarlashtirish tamoyili kuchaytirildi — bir qator jinoyatlar uchun alternativ jazolar kiritildi.

Ma'muriy javobgarlik — huquqiy javobgarlikning eng keng qo'llaniladigan turi. Yo'l harakati qoidasini buzish, sanitariya me'yorlarini buzish, soliq hisobotini kechiktirish — bularning barchasi ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladi. 2022-yilda yangilangan Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks sanksiyalar tizimini sezilarli darajada qayta ko'rib chiqdi.

Fuqarolik javobgarligi — mulkiy xarakterdagi javobgarlik. Uning maqsadi — jazo emas, balki yetkazilgan zararni qoplash. Bu yerda asosiy tamoyil: «Zarar ko'rgan to'liq qoplanishi kerak.» Shartnoma majburiyatlarini buzish, noqonuniy harakat bilan zarar yetkazish — fuqarolik javobgarligining asosiy turlari.

Intizomiy javobgarlik — mehnat munosabatlarida vujudga keladi. Ishchi yoki xodim mehnat tartibini buzganda — kechikish, topshiriqni bajarmaslik, xizmat sirini oshkor qilish — ish beruvchi intizomiy jazo qo'llaydi: ogohlantirishdan ishdan bo'shatishgacha. O'zbekiston Mehnat kodeksi bu jarayonni aniq tartibga solib qo'ygan.

Moddiy javobgarlik — xodim ish joyida yetkazgan moddiy zarar uchun javobgar bo'lishi. U intizomiy javobgarlikdan farqli — bu yerda pul majburiyati yuzaga keladi. Mehnat qonunchiligi moddiy javobgarlikning hajmini cheklaydi: odatda u oylik ish haqining bir qismidan oshmaydi.

4. O'zbekistonda huquqiy javobgarlik: islohotlar va 2024–2025 yil statistikasi

O'zbekistonda so'nggi yillarda huquqiy javobgarlik sohasidagi islohotlar tizimli tus oldi. Jinoyat siyosatida insonparvarlashtirish yo'li tanlandi: ozodlikdan mahrum qilish sanksiyalari qisqartirildi, muqobil jazolar kengaytirildi. 2024-yilda probatsiya instituti joriy etildi — mahkumning nazorat ostida jamiyatda qolishi imkoniyati. Bu — huquqiy javobgarlikka bo'lgan yangi falsafiy yondashuvning amaliy ifodasi.

Quyidagi jadvalda O'zbekiston huquqiy javobgarlik tizimiga oid 2024–2025 yillar statistikasi keltirilgan:

1-jadval. O'zbekistonda huquqiy javobgarlikka oid ko'rsatkichlar (2024–2025)

Ko'rsatkich	Yil	Ma'lumot / Qiymat
O'zbekistonda ko'rib chiqilgan jinoyat ishlari soni (Oliy sud ma'lumoti)	2024	85 000 dan ortiq
Korrupsiyaga oid jinoyat ishlari ulushi (umumiy jinoyatlar ichida)	2024	7,3 foiz
Ma'muriy javobgarlikka tortilgan shaxslar soni	2024	620 000 dan ortiq

Fuqarolik sudlovida ko'rilgan ishlar soni	2024	210 000 dan ziyod
Probatsiya nazoratiga olilgan shaxslar (jazoni o'tash muqobillari)	2025	12 500 dan ortiq

Manba: O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, 2024; Bosh prokuratura hisoboti, 2024; O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2025.

Jadval ma'lumotlari ko'rsatadiki, O'zbekistonda 2024-yilda ko'rib chiqilgan ishlar soni ko'p — 85 000 dan ortiq jinoyat ishi. Bu raqam bir qarashda katta tuyuladi. Lekin aslida bu ko'rsatkich sud tizimining ishlayotganidan, fuqarolar sudga murojaat qilishdan qo'rqmasligidan dalolat beradi. Korrupsiyaga oid ishlarning 7,3 foizlik ulushi esa davlatning bu sohadagi faol pozitsiyasini ko'rsatadi. Probatsiya nazoratidagi 12 500 dan ortiq shaxs esa — yangi yondashuvning amaliy natijasi.

5. Huquqiy javobgarlikning tamoyillari

Huquqiy javobgarlik o'zboshimchalik bilan qo'llanilmaydi — uning o'z tamoyillari bor. Bu tamoyillarni bilmasdan javobgarlik institutini to'liq tushunib bo'lmaydi.

Qonuniylik tamoyili: javobgarlik faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va qonunda belgilangan tartibda qo'llaniladi. Bu tamoyil o'zboshimchalikka to'siq qo'yadi. Adolatlilik tamoyili: jazo sodir etilgan huquqbuzarlikning og'irligiga mos kelishi kerak. Og'ir jinoyat uchun engil jazo — adolatsizlik; kichik xato uchun og'ir jazo — ham adolatsizlik. Muqarrarlik tamoyili: har qanday huquqbuzarlik javobgarlikka olib kelishi kerak. Qonun oldida hech kim «teginib bo'lmas» bo'lmasligi kerak. Afsuski, bu tamoyil amalda har doim ham to'liq amalga oshmaydi — bu barcha davlatlar uchun doimiy muammo.

Shaxsiylik tamoyili: javobgarlik faqat aybdor shaxsga nisbatan qo'llaniladi. Boshqaning ishi uchun javob berishga majbur qilib bo'lmaydi — ota-ona bolasi uchun, aka uka uchun jinoiy javobgarlik ko'tarmaydi. Bir marta jazolash tamoyili (non bis in idem): bir xil huquqbuzarlik uchun ikki marta javobgarlikka tortib bo'lmaydi. Bu qoida Konstitutsiyada ham mustahkamlangan.

6. Xalqaro tajriba va O'zbekiston uchun saboqlar

Huquqiy javobgarlik tizimini baholashda xalqaro tajribaga nazar tashlash foydalidir. Germaniyada jinoyat siyosati so'nggi o'ttiz yilda insonparvarlashtirish yo'lida izchil o'zgarmoqda: qayta tarbiyalash va jamiyatga qaytarish jazolashdan устун. Natija: qamoqxonalardagi qayta jinoyat ko'rsatkichi past — 30 foiz atrofida, AQSh va Rossiyada bu ko'rsatkich 60-70 foizga yetadi (UNODC, 2024).

Restorative justice — «tiklash adolati» — yangi yondashuv boʻlib, bu yerda jazo emas, balki jabrlanuvchi bilan yarashish va yetkazilgan zararni qoplash asosiy maqsad boʻladi. Norvegiya, Finlyandiya va Yangi Zelandiya bu modelni keng joriy etgan. Oʻzbekistonda probatsiya institutining joriy etilishi — aynan shu yoʻnalishdagi qadam.

Raqamli davr yangi muammolarni ham olib kelmoqda. Kiberjinoyatlar, onlayn firibgarlik, maʼlumotlarni oʻgʻirlash — ular uchun anʼanaviy javobgarlik mexanizmlari hamma vaqt ham mos kelmaydi. Oʻzbekiston 2023-yilda kiberxavfsizlik sohasida bir qator yangi normalar qabul qildi. Lekin bu soha jadal rivojlanmoqda, qonunchilik esa undan orqada qolish xavfini doimo his qilmoqda.

XULOSA

Huquqiy javobgarlik — bu nafaqat jazo. Bu — jamiyatning oʻz qadriyatlarini himoya qilish usuli, adolat tiklashning huquqiy mexanizmi va fuqarolarni qonunga rioya etishga undovchi tizim. Ushbu maqola ana shu institutni koʻp qirrali koʻrib chiqishga urinish boʻldi.

Tahlil quyidagi xulosalarga olib keldi. Birinchidan, huquqiy javobgarlik faqat jinoyat jazosi emas — u besh turni qamrab oladi, va har biri oʻz oʻrnida muhim. Fuqarolik javobgarligi zararni qoplaydi, intizomiy javobgarlik mehnat tartibini saqlaydi, maʼmuriy javobgarlik kundalik munosabatlarni tartibga soladi. Ikkinchidan, Oʻzbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar — probatsiya, insonparvarlashtirish, raqamli huquq normalari — toʻgʻri yoʻnalishni koʻrsatmoqda. 2024–2025 yillar statistikasi esa tizimning faol ishlayotganini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, huquqiy javobgarlikning samaradorligi uning muqarrarligida — yaʼni har bir huquqbuzarlik javobgarlikka olib kelishida. Bu esa sud mustaqilligini, prokuratura faolligini va fuqarolarning huquqiy savodxonligini talab qiladi. Toʻrtinchidan, xalqaro tajriba shuni koʻrsatadiki, faqat jazolash yetarli emas — qayta tarbiyalash va jamiyatga qaytarish yoʻnalishini kuchaytirishga ehtiyoj bor. Bu yoʻlda Oʻzbekiston hali koʻp ish qilishi mumkin va zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir, 2023-yil 30-aprelda referendumda tasdiqlangan).
2. Oʻzbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (2021-yil yangilangan tahriri).
3. Oʻzbekiston Respublikasi Maʼmuriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodeksi (2022-yil yangilangan tahriri).
4. Marchenko M.N. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik. — 2-nashr. — Moskva: Prospekt, 2016. — 640 b.
5. Nersesyants V.S. Obshchaya teoriya prava i gosudarstva: uchebnik. — Moskva: Norma: INFRA-M, 2012. — 560 b.
6. Matuzov N.I., Malko A.V. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik. — Moskva: Delo RANXiGS, 2022. — 528 b.

7. Morozova L.A. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik. — 5-nashr. — Moskva: Norma: INFRA-M, 2013. — 516 b.
8. World Justice Project. Rule of Law Index 2023. — Washington D.C.: WJP, 2023.
9. UNODC. Global Study on Homicide 2024. — Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2024.
10. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: <https://lex.uz>
11. Rad’ko T.N. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik dlya bakalavrov. — Moskva: Prospekt, 2014. — 496 b.
12. Kulapov V.L., Malko A.V. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik. — Moskva: Norma, 2011. — 384 b.